

УДК 80
ББК 81.2-3

**ЧАНД МУЛОҲИЗА
ДАР БОРАИ ЯК
ВОҲИДИ ФРАЗЕОЛОГИ**

Шарипова Шахзода Мирзоганиевна, омӯзгори кафедраи назария ва амалияи забони англисии факултети забонҳои хориҷии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)

**НЕКОТОРЫЕ
СООБРАЖЕНИЯ ОБ
ОДНОЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ
ЕДИНИЦЕ**

Шарипова Шахзода Мирзоганиевна, преподаватель кафедры теории и практики английского языка ГОУ «ХГУ имени акад.Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**SOME CONSIDERATIONS
CONCERNING ONE
PHRASEOLOGICAL UNIT**

Sharipova Shakhnoza Mirzoganievna, assistant of the department of theory and practice of the English language under the SEI "KhSU named after academician B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: shahzodakhonum@mail.ru

Калидвожаҳо: “Маснави маънавӣ”-и Чалолуддини Румӣ, воҳидҳои фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣ кӯтоҳшуда, гунаҳои воҳидҳои фразеологӣ, реалия, кабоб, сих

Яке аз ҳодисаҳои хеле ҷолиби забонӣ-дар гунаи муҳаффаф ё кӯтоҳшуда корбасти гардидани воҳидҳои фразеологӣ дар мисоли ВФ **на сих сӯзад, на кабоб** мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Вижагиҳои истифодаи ВФ мазкур дар асоси маводи фарҳангҳои тафсирии асрҳои миёна ва муосир, фарҳангҳои ибораҳои рехта, фарҳангҳои зарбулмасалу мақол ва лугатҳои дузабонаи тоҷикӣ-русӣ, русӣ-тоҷикӣ, форсӣ-русӣ, русӣ-форсӣ ба таҳлил кашида шудааст. Зикр гардидааст, ки ВФ реалияҳои давраи муайяни таърихи халқро инъикос мекунанд ва бо мурури замон дар баъзе мавридҳо робитаи байни маъноӣ таҳтуллафзии ВФ ва маъноӣ маҷозии он нурра аз байн меравад. Гунаи аслии ВФ-и мавриди таҳқиқ “**на сих сӯзад, на кабоб хом монад**” бо мисол аз “Маснави маънавӣ”-и Чалолуддини Румӣ ошкор карда шудааст. Ибтидои шудааст, ки дар натиҷаи ҳазфи ё афтидани хабари номии ҷумлаи содаи дуҷумла (**хом монад**) ҷумлаи мураккаби пайвасти, ки ВФ аз он иборат аст, амали хабари ҷумлаи якум (**сӯзад**) ба ҷузъи боқимондаи ҷумлаи дуҷумла (**кабоб**) паҳн шудааст, ки ин боиси номавзунӣ ва номутобикати идроки ВФ дар зеҳни хонанда мегардад.

Ключевы слова: “Поэма о скрытом смысле”(Маснави маънавӣ) Джалалуддина Руми, фразеологические единицы, сокращенные фразеологические единицы, варианты фразеологических единиц, реалия, кебаб, вертел

Проанализировано одно из интереснейших языковых явлений – употребление сокращенных фразеологических единиц – на примере популярной ФЕ “**на сих сӯзад, на кабоб**” (русск. соот. и волки сыты и овцы целы). Рассмотрены особенности использования этой ФЕ на основе материалов средневековых и современных толковых и фразеологических словарей, двуязычных русско-таджикских, таджикско-русских, персидско-русских и русско-персидских словарей. Отмечается, что ФЕ отражают реалии определенной исторической эпохи и с течением времени в некоторых случаях связь между дословным и иносказательным значениями полностью исчезает. Установлен полный вариант ФЕ: “**чтобы ни шампур не сгорел, ни мясо не осталось недожаренным**” на примере из “Маснави маънавӣ” Дж. Руми. Доказано, что в

результате сокращения именного сказуемого во втором простом предложении (**хом монад**) в составе сложносочинённого предложения, из которого состоит ФЕ, действие сказуемого из первого предложения (**сузад**) распространяется на оставшуюся часть второго предложения (**кебаб**), что обуславливает возникновение логического несоответствия и неувязки в восприятии ФЕ.

Key-words: “The Poem about the Concealed Sense” (Masnavi Manavi) by Djaloliddin Rumi, phraseological units, contracted phraseological units, variants of phraseological units, realias, kebab, skip

The article presents one of the most interesting linguistic phenomena, that of a use of contracted phraseological units, on the example of the popular PHN “Ha cux сузад, на кабоб” (literal translation from Russian – “Both wolves are replete and sheep are intact”. The author considers the peculiarities of this Ph U usage, proceeding from the materials of mediaeval and modern interpretation dictionaries: Bilingual Russian-Tajik, Tajik-Russian, Russian-Persian and Persian-Russian dictionaries. It is marked that PhUs reflect realias of a certain historic epoch, the life of people and in the course of time in some cases association between word-for-word and allegoric meanings passes away completely. On the example from Dj.Rumi`s “Masnavi Manavi” the author restores the full variant of the PHN “Neither a skip is burned nor meat remains underroasted”. It is proved that due to contraction of the nominal predicate of the second simple sentence (хом монад) in a compound sentence the PhU consists of the action of the predicate of the first sentence (сузад) which is spread to the rest part of the second sentence (kebab) and this fact preconditions logical non-correspondence and lack of coordination in the perception of PHN.

Воҳидҳои фразеологӣ мисли зарбулмасалу мақолҳо воқеият ё реалияҳои зиндагиро инъикос мекунанд. Реалияҳо инъикоси ба худ хоси воқеият мебошанд, ки бевосита ба ҷомеаи муайян, фарҳангу анъанаҳои он иртибот доранд. С.Влахов ва С.Флорин таҳти истилоҳи реалия калима ё ибораҳои мефаҳманд, ки “хусусиятҳои аз ҳама хоси ҳастӣ, фарҳанг, ҷаҳоншиносии халқи муайяно дарбар мегиранд. Бо реалия (асосан дар матни филологӣ) предмету шайъи аз лиҳози моддӣ мавҷуд буда ё мавҷуд набударо ифода мекунанд... Реалия–предмет маъноӣ васеъ дорад ва азбаски он унсурҳои воқеияти ғайризабонист, на ҳамеша дар ҷаҳорҷӯбаи реалия–калима ҷойгир мешавад (с.7-8).

Олими фразеологияшиноси тоҷик Ҳ. Мачидов зикр кардааст, ки “Дар маъноӣ таҳтуллафзии (бо истилоҳи дигар прототипи) фразеологизм ҳамеша реалияҳои муайян, ходисаҳои таърихӣ ё асотирӣ, одатҳои алоҳидаи маишӣ, хурофоти мазҳабӣ ва ғайра ифода меёбад” (3,с.52). Дар баъзе мавридҳо воқеияти бо воҳиди фразеологӣ ифода ёфта, баъди маъноӣ маҷозӣ пайдо кардани ВФ ва чун воҳиди яқлукху тайёри забон мавриди истифода қарор гирифтани он маъноӣ таҳтуллафзиашро гум мекунад ё маъноӣ мазкур ба мадди дувум мегузарад. Олими номбурда дар бораи маъноӣ маҷозӣ пайдо кардани ВФ сухан ронда зикр кардааст, ки “қолаби дохилӣ-маъноӣ таҳтуллафзӣ (этимологӣ) аломати фразеологӣ аст. Он ба мундариҷаи семантикаи фразеологӣ дохил намешавад, вале дар баробари он вучуд дорад. Қолаби дохилӣ ба инкишофи минбаъдаи семантика ба ҳайси замина хизмат мекунад. Маҳз дар асоси қолаби дохилӣ семантикаи фразеологӣ ба вучуд меояд, низоми семантикаи фразеологӣ инкишоф меёбад, маъноҳои нави иловагӣ пайдо мешавад (4, с.112-113).

Масалан, вақте ки мо ягон одами таҷрибадорро маккорро “**фалонӣ гурги борондида аст**” мегӯем, на гург ва на борон ва на гургеро, ки борон дидааст, ба хотир намеорем. Маъноӣ аслии ин воҳиди фразеологӣ пурра аз байн рафтааст. Дар мавридҳои дигар,

воқеият ё реалияе, ки асоси воҳиди фразеологиро ташкил мекунад, тағйир меёбад ва бо мурури замон яке аз чузвҳои ВФ низ дигаргун мешавад. Барои мисол ВФ “**барои кайке гилемро сӯхтан**”-ро мегирем.

*Аҳмақон сарвар шудастанду зи бим,
Оқилон сарҳо кашада дар гилем. (2, 4, 1452)*

Дар байти фавқ вожаи **гилем** ба маънои “**ҷомаи дурушти аз пашми буз ва гӯсфандон бофта шуда, чакман**” (22,1,с.203) ё ба қавли фарҳангшиноси дигар ба маънои “**порчаи захими пашмӣ**” (8,с.6236) омадааст. Ҳасани Анварӣ дар таъйиди маънои дувум аз “Асрор-ут-тавҳид” ҷумлаи зеринро овардааст: “**Чун рӯзе чанд баромад, ба маҷлиси шайх шудам ва гилеме пӯшида доштам**”. Возеҳ аст, ки вожаи **гилем** дар ин матн бо маънои ҳозираи он, яъне “**фарш, қолин**” иртиботе надорад. Ин нукта дар тарҷумаи русии ин байти Мавлавӣ возеҳтар намоён мешавад:

*Глупцы стали вождями и от страха,
Мудрые завернули головы в гилемы. (5,4, 1452)*

Мутарҷими русӣ вожаи **гилем/гелимро** бидуни тарҷума оварда, дар поварақ шарҳи зеринро пешкаш кардааст: “**гелим- грубая шерстная ткань**”. (5,4,1452) Бо гузашти айём калимаи **гилем** маънои **фарш, қолин, палосро** ба худ гирифтааст ва ВФ ба гунаи “**барои кайке пӯстинро сӯхтан/насӯхтан**” тағйири чузв кардааст.

Дар ФЗТ ду маънои калимаи **гилем** зикр шудааст: 1. **Ҷомаи дурушти аз пашми буз ва гӯсфанд бофта шуда, чакман**; 2. **Навбъ аз палоси пашмин, фарш**. (22,1, с.263) Дар таъйиди маънои аввал ду мисол, яке аз “Таърихи Наршаҳӣ” ва дигаре аз эҷодиёти Саъдӣ (**Кулоҳи саодат яке бар сараш/ Гилеми шақоват яке дар бараш**) ва ба тасдиқи маънои дувум низ аз “Гулистон”-и Саъдӣ ҷумлаи зерин оварда шудааст: “**Даҳ дарвеш дар гилеме бихуспанду ду подшоҳ дар иқлиме нагунҷанд**”. (22,1,263)

Аз мисолҳои, ки барои таъйиди маъноҳои вожаи **гилем** дар ФЗТ омадааст ва аз байти Румӣ метавон ба хулоса расид, ки дар асри ХII вожаи **гилем** ба ҳар ду маъно мустақмал будааст ва аз байн рафтани маънои аввал (**ҷомаи пашмӣ**) ва маънои **фарш, қолин, палосро** касб кардани вожаи мазкур дертар ба вуқӯ пайвастааст.

Дар ин мақола тасмим гирифтём мулоҳизаҳои худро оид ба ВФ “**на сих сӯзад, на кабоб**” баён намоем ва ҳатталимкон сайри таърихии ин ВФ-ро ба риштаи таҳлил кашем. Дар баъзе луғату фарҳангҳо ибораи мавриди таҳқиқро ба қатори зарбулмасал ё мақол мебароранд, дар фарҳангҳои дигар бошад, онро воҳиди фразеологӣ меноманд. Дар мақола мо “**на сих сӯзад, на кабоб**”-ро ҳамчун ВФ мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Лозим ба таъкид аст, ки фразеологияшиноси маъруфи тоҷик М.Фозилов воҳиди мавриди баҳсро дар баробари воҳидҳои дигари дар ҳамин қолаб сохта шуда, аз қабилӣ **на дар бел меиситаду на дар панҷшоҳа, на дар табақ меистаду на дар кафлес** (27, 1, с.682), **на сар дорад на дум**, (27,1,674) ба қатори ВФ дохил кардааст. Барои маълумоти бештар дар ин бора хонандагон метавонанд ба китоби Ҳ.Маҷидов муроҷиат кунанд (3).

Пеш аз ҳама зикр кардан лозимааст, ки ВФ-и мавриди баҳс се вариант ё гуна дорад. Дар аксари фарҳангҳои тоҷикӣ он дар гунаи “**на сих сӯзад, на кабоб**” омадааст. Истисно ФЗМА аст, ки дар он ду гунаи воҳиди мазкур оварда шудааст: 1. **На сих сӯзад, на кабоб**; 2. **На сих бисӯзад, на кабоб**. (26,2, с.361) Дар ҳамаи фарҳангҳои форсӣ –русӣ ва русӣ-форсӣ гунаи “**на сих бисӯзад, на кабоб**” зикр шудааст. Танҳо дар китоби ЗМТ гунаи “**на сих сӯзаду на кабоб**” омадааст. (12, с.130) Гунаҳои мазкур аз лиҳози маъно айнияти комил доранд. Боз як гунаи манзуми ВФ мавриди таҳлил дар “Хирадномаи Искандарӣ”-и Низомӣ

омадааст, ки дар бораи он поёнтар истода мегузарем. Дар тарҷумаи ўзбекӣ ин ВФ дар гунаи **сих ҳам насўзаду кабоб ҳам** омадааст.

Дар поён ВФ-и мавриди назарро дар фарҳангҳои тоҷикӣ ва луғатҳои русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русӣ, яъне фарҳангҳои дар Тоҷикистон ба ҷоп расида, дар фарҳангҳои форсӣ, яъне дар Эрон нашр шуда ва фарҳангҳои дузабонаи форсӣ, ҳамчунин дар фарҳангҳои тафсирии тоҷикии форсӣ аз назар мегузaronем.

ВФ **на сих сўзад, на кабоб** ҳам дар ФИР ва ҳам дар ФЗМА омадааст. Дар ФЗМА шарҳи зерини ВФ пешниҳод шудааст: 1. Вақте дар коре нафъи ҳар ду тараф дар назар гирифта шавад, ин зарбулмасалро мегўянд. 2. Масъаларо аз рӯи адолат ҳал бояд кард. (26, с.2с.361) Дар таъйиди маъноҳои мазкур М.Фозилов панҷ мисол, аз ҷумла чор шохиди манзум ва як порчаи мансур овардааст:

*Ақдрову нуқдро ҳамчун тарозу рост дор,
Ҷаҳд кун то дар миён на сих сўзад, на кабоб. (Аттот)*

*Гуфта ногуфта кунад аз фатҳи боб,
То аз он на-й сих сўзад, на-й кабоб. (Мавлавӣ)*

*Бар дили пуроташам тире зи мижгонат нишаст,
Он чунон кун, ҷони ман, на сих бисўзад на кабоб. (Ибни Ямин)*

*Ҳар нафасе нафаскаше бояд, лек,
Он моя, ки на сих бисўзад, на кабоб. (Яғмои Ҷандақӣ)*

Мисоли насрӣ аз романи “Дохунда”-и С.Айнӣ мебошад ва азбаски ҳаҷман калон аст, аз овардани он худдорӣ кардем.

Дар охири ин моддаи луғавӣ М.Фозилов бо аломати “ишора” байти зерини Низомиро овардааст:

*Миёнҷӣ чунон кун ба рағйи савоб,
Ки ҳам сих бар ҷо бувад, ҳам кабоб (26,2,с.361).*

Байти шохид аз Низомӣ дар “Хирадномаи Искандарӣ”, дар фасли “Таълими Хизр дар гуфтани дoston” омадааст. Возеҳ аст, ки Низомӣ бино ба тақозои вазн ба ВФ тағйирот даровардааст. Дар асоси ин байт бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки дар охири асри XI (соли таълифи асар 1197-1204) ВФ-и мавриди баҳс дар гунаи имрӯза, яъне дар шакли муҳаффаф истифода мешудааст.

Дар ФИР муаллиф шарҳи ВФ-ро каме тағйир додааст: “Дар коре манфиати ҳар ду тарафро дар назар доштан, дар ҳалли масъалае ҳаққонӣ ва бетарафona рафтор кардан” (27 1,с.677) Барои тасдиқи маънои мазкур се мисоли мансур аз “Ҷавонӣ”-и Толис, “Дохунда” ва “Марги судхўр”-и Айнӣ оварда шудааст. (27, 1, с.674-675)

Дар ФЗТ на дар моддаи луғавии **сих** ва на дар **кабоб** ВФ-и мазкур наомадааст. Дар ФТЗТ дар шарҳи калимаи кабоб бо ишораи зарбулмасал “**на сих сўзад, на кабоб**” – на ин зарар бинад, на он мазкур аст. (23, 1, с.599) Воҳиди фразеологии мавриди тадқиқ дар “Луғати нимтафсилӣ барои забони тоҷикӣ” –и устод Айнӣ наомадааст. ВФ-и маврид назар дар гунаи “**на сих сўзад, на кабоб**” дар ҳамаи луғатҳои тоҷикӣ-русӣ (дар шарҳи моддаҳои луғавии **сих, кабоб**) ва русӣ-тоҷикии (дар шарҳи вожаи **волк**) дар даврони шўравӣ оварда шудааст. Тафовути ҷузъӣ танҳо дар тарҷумаи ин воҳиди фразеологӣ ба забони русӣ ба назар мерасад. Масалан, дар ЛТР-46 дар шарҳи вожаи **кабоб** омадааст: **На сих сўзад, на кабоб**-не сгорит ни мясо, ни вертел, посл. ср.русск.: и волки сыты, и овцы целы. (13,1,с.) Дар моддаи луғави **сих** дар ЛТР-54 тарҷумаи каме дигари русии ВФ оварда шудааст: “ни сгорят ни вертел, ни

шашлык (14, с.360)” Дар ФТ ба Р ВФ “**на сихсӯзад, на кабоб**” ду бор ҳам дар шарҳи моддаи луғавии кабоб (24, с.20) ва ҳам сих (24, с.545) зикр гардида, муодили русии “и волки сыты, и овцы целы” бо аломати **посл. бе тачумаи тахтуллафзӣ омадааст.**

Дар фарҳангҳои тафсирии забони форсӣ, аз қабилӣ ЛД, ФФМ, ФА, ФБС, ФФ воҳиди фразеологӣ мазкур наомадааст. Устод Алиакбари Деххудо дар ҷилди чоруми АҲФ воҳиди фразеологӣ мавриди таҳлилро бо шавоҳиди шеърӣ ва як муодили ҳиндӣ зикр кардааст: “**На сих** би сӯзад, **на кабоб**-агар товон ва зиёне аст, бар ҳар ду тараф баробар паҳн шавад”. Мисолҳо аз Мавлавӣ ва Ибни Ямин дар боло дар иқтибос аз ФЗМА-и Фозилов зикр гардиданд. Дар китоби Деххудо муодили ҳиндӣ шабеҳ ба ВФ-и мавриди баҳс оварда шудааст: “**Мор бимирад ва асо нашканид**”(10,4,с.)

Сайид Муҳаммадалӣ Доиюлислом дар шарҳи вожаи **сих** бо ишораи “ом, дар тақаллум ва назму наср” ВФ **на сих бисӯзад, на кабобро** оварда шарҳ додааст. (11,3,с.443)”. Ҳамин муаллиф дар моддаи луғавии **кабоб** баъди шарҳ бо ишораи амсол байти зеринро ба тариқи шохид овардааст:

***Коре бикун баҳри савоб,
Ни сих бисӯзад, на кабоб.***

Дар ФРФ-и Восканян ВФ мавриди назар ва муодили русии он омадааст. (9, с.75) Мурағибони ФР ба Ф тарҷумаи тахтуллафзии ВФ “**на сих сӯзад, на кабоб**”-ро дар моддаи луғавии **волк** дар гунаи **ни вертел не сгорит, не кебаб** овардаанд. (16, с.106) Дар ФФба Р баъди шарҳи ВФ –и мавриди назар дар моддаи луғавии **сих** шохиди зерин омадааст: “**Коре бикун, ки на сих бисӯзад, на кабоб,** **посл. делай так, чтобы ни вертел не сгорел, ни шашлык**” (соотв. делайте так, чтобы и волки были сыты, и овцы целы) (16, с.78)

Дар фарҳангҳои тафсирии ба мо дастраси қуруни вусто- ФҶ, ФР, БҚ, ҒЛ, ЧХ вожаҳои **сих** ва **кабоб** ва мутаносибан ВФ **на сих сӯзад, на кабоб** зикр нашудааст.

Лозим ба таъкид аст, ки воҳиди фразеологӣ “**на сих сӯзад, на кабоб**” аз забони тоҷикӣ ба маънои мустаъмалаш ба забони ўзбекӣ низ гузаштааст:

-**Сих ҳам қўямасин, кабоб ҳам**-ҳеч кимга, ҳеч қайсӣ тамонга зарар бўлмасан, иш икки томон учун беозор битсин.

- Билмасиз мӣ нима? – раис уларни келиштирмақчӣ бўлдӣ, – келинг, сих ҳам қўямасинг, кабоб ҳам деганлари дег иккалашга беш баҳо бериб қўя қоламиз майлаш-мӣ? (21, 5, с.589)

-**Сих ҳам насӯзад, кабоб ҳам** – ба ягон кас, ба ягон тараф зарар нарасад, ба ҳар ду тараф кор беозор сурат гирад.

- Медонед-чӣ? – онҳоро ба муросо оварданӣ шуд раис,- биёед **сих ҳам насӯзад, кабоб ҳам** гуфтагӣ барин, ба ҳардуяшон баҳои панҷ гузоре му монем, майлаш-мӣ?

Дар УРС дар моддаи луғавии **кабоб** ВФ **сих ҳам қўямасин, кабоб ҳам** мазкур аст ва муодили русии он бо аломати погов. **чтобы и вертел не сгорел и шашлык также; соотв. чтобы и волки были сыты и овцы целы** омадааст. (20, с.136)

Дар назари аввал дар мантиқи ин воҳиди фразеологӣ ҳалале ба назар намерасад, зеро маънои тахтуллафзии он дар ҳамин гуна гӯё возеҳ мебошад: оташи кӯраро тавре муштаил кардан ва сихи гӯштзадаро тавре пухтан лозим аст, ки ҳам сих насӯзад, ҳам кабоб. Вақте ба ҷузъи якуми ибора тааммуқ мекунем, ҳалали мантиқии он возеҳу равшан мегардад: насӯхтани кабоб фаҳмо аст, вале насӯхтани сих чи маъно дорад? Барои равшанӣ андохтан ба ҳалали мантиқӣ ҷузъҳои таркибии ин воҳиди фразеологиро ба риштаи таҳлил мекашем.

Дар шарҳи вожаи **кабоб** дар байни ҳамаи муаллифони фарҳангҳои тафсири иттифоқи ороф ба назар мерасад. Барои мисол, Муҳаммад Муин кабобро чунин шарҳ додааст: “гӯшти қитъа-қитъа шуда ва бар рӯи оташ бирён карда”.(15, 2, с.)

Шарҳи вожаи **сих** бошад, тааммуқи бештарро тақозо мекунад. Дар ФЗТ, ФТЗТ, “Луғат”-и Айни, ФФ ба Р, ФТбаР вожаи **сих** бо шарҳи (албатта бо ихтилофоти чузъӣ) зерин омадааст. “Мили борики оҳанини нӯгтез, мили оҳане, ки порчаҳои гӯштро ба он гузаронида, дар оташ кабоб мекунад.” (23,2,с.258) Ба забони русӣ низ вожаи **сих** “вертел, шампур, заостренный железный прут” шарҳ дода шудааст. (24, с.549). Дар ЛД, ФФМ, ФФ таъкид шудааст, ки **сих** милаи кабобпазӣ, **чӯбӣ** (таъкиди мо – Ш.Ш.) ё филиззӣ аст.

Маҳз ҳамин нукта, яъне аз чӯб сохта шудани сихи кабобпазӣ халали мантиқиеро, ки дар зехни инсон ҳангоми хондан ё шунидани ВФ-и **на сих сӯзад, на кабоб** ба миён меояд, рафъ менамояд. Гап дар сари он аст, ки аз чӯб сохта шудани сих маънои таҳтуллафзии ВФ **на сих сӯзад, на кабобро** мушаххас месозад. Чузъи аввали ВФ **на сих сӯзад** маънои зеринро дорад: оташи кӯраи кабобпазӣ бояд ба андозае бошад, ки на сихи чӯбӣ даргирад ва на кабоб сӯзад. Дар ФР на ВФ мавриди таҳқиқ ва на моддаҳои луғавии сих ва кабоб зикр нашудаанд, вале Абдуррашиди Татавӣ дар шарҳи вожаи **сихак** менависад: “**Сихак** мусафғари сих ва қисме аз кабоб, ки гӯштро реза кунанд ва бар сихҳои кӯчаки чӯбин кунанд ва бар рӯи тоба ва санг бирён кунанд.” (19, с.635) Аз ин гуфтаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки то замони таълифи ин фарҳанг, яъне то соли 1644 сихро ҳанӯз аз чӯб месохтаанд. Бо вучуди шарҳи дар боло омада, дар ин гунаи ВФ ғайриқаноатмандии мантиқӣ дар бобати сӯхтани кабоб эҳсос мешавад.

Чи тавре ки дар боло зикр шуд, дар аксари фарҳангҳои ибораҳои рехта ё зарбулмасалу мақол байти Чалолуддини Румӣ “Гуфта нагуфта кунад аз фатҳи боб/ То аз он на-й сих сӯзад, на-й кабоб” ба тариқи мисоли иқтибос мешавад. Чалолуддини Румӣ дар дафтари шашуми “Маснавии маънавӣ” дар “**Ҳикояти ғуломи ҳинду, ки бо худовандзодаи худ пинҳон ҳаво оварда буд**” фаслери тахти унвони зерин овардааст: “**Сабр фармудани хоча модари духтарро, ки ғуломро заҷр макун. Ман ўро бе заҷр аз ин тамаъ бозоварам, ки на сих сӯзад, на кабоб хом монад**”. (2,6,с.101) гунаи комили ин ВФ-ро зикр қадааст. Мутаассифона гунаи комили воҳиди фразеологӣ мазкурро дар дигар осори хаттии ниёгон, ки дар дастраси мо қарор дорад, дучор нашудем. Гунаи дар сарлавҳа омадаи ВФ ҳамаи номавзунӣ номутобиқатии мантиқиро, ки дар зехни инсон аз варианти **на сих сӯзад, на кабоб** пайдо мешавад, рафъ менамояд. Худи ВФ низ дар ин гуна возеҳӣ мавзунӣ ва мантиқи комил ҳосил мекунад: оташи кабобпазӣ бояд ба андозае бошад, ки на сих сӯзад ва на гӯшт хом монад. Ба ибораи дигар, дар ин ҷо сухан дар бораи сӯхтани гӯшт намеравад, чи тавре ки ин фаҳмиш аз гунаи кӯтоҳшудаи ВФ **на сих сӯзад, на кабоб** бар меояд.

Мавриди зикр аст, ки ба тариқи ихтисор истифода шудани ҳам ВФ ва ҳам зарбулмасалу мақол ва ҳикмату андарзҳо то ҳол мавриди таҳқиқи махсус қарор нагирифтааст. Албатта, мутахассисони соҳа дар ин бора мулоҳизаҳо баён кардаанд. Масалан Ҳ.Мачидов менависад: “Дар протсессии тасвири воқеа барои ба мазмуни ягон фразеологизм илова намудани тобишҳои нави семантикӣ ва обу ранги бадеӣ баъзан чузъ ва унсурҳои грамматикӣ фразеологизм иваз ё партофта мешаванд, гоҳо ин ё он чузъи ВФ афтода мемонад, ки дар натиҷа семантикаи умумии фразеологизм тағйир наёбад ҳам, фразеологизм ба тобиши нави экспрессивӣ соҳиб мешавад...Вариантҳои ВФ-и забон бештар дар натиҷаи ивазшавӣ, иловашавӣ ва афтидани унсурҳои лексикиву грамматикӣ фразеологизм ба вучуд меоянд. (4, с.59) Масалан воҳиди фразеологӣ машҳури “**Аз як**

даст қарсақ намебарояд”-ро гирем, ки ба маънои “барои бомуваффақият ба анҷом расонидани коре иттифоку иттиҳод лозим аст, одами танҳо кореро ба анҷом расонида наметавонад” қорбасти мегардад. (27, 2,с.475) Дар забони тоҷикӣ боз ду варианти ин ВФ мавҷуд аст: “Қарсақ аз ду даст мебарояд” ва “Қарсақ аз ду тараф” (27, 2,с.542). Устод Бадеуззамони Фурузонфар дар “Шарҳи осор ва аҳволи Мавлоно” аз китоби “Маориф”-и падари Румӣ – Баҳоулвалад иқтибосе овардааст, ки дар он варианти дигари ВФ мазкур омадааст: “...ки ҳаргиз аз як даст бонг наояд” (6, с.53). Б.Фурӯзонфар дар таъйиди таъсири “Маориф”-и Баҳоулвалад дар ташаккули афкори Мавлоно байти зеринро аз “Маснави маънавӣ” овардааст:

*Ҳеч бонги каф задан ояд бадар,
Аз яки дасти ту бе дасти дигар?*

Дар забони муосири тоҷикӣ калимаи “бонг” ба маънои “садои бо ҳам задани ду кафи даст”, яъне қарсақ ё кафқубӣ аз истеъмол баромадааст. Дар ФЗТ низ маъноҳои **бонгу хурӯш, бонги дар, бонги мурғ, бонги нӯш, бонг задан** ин вожа мазкур аст. (22, 1, с.201)

Қорбасти ВФ ва зарбулмасалу мақолҳо дар шакли кӯтоҳшуда дар забонҳои дигар низ ба мушоҳида мерасад. Масалан, ВФ-и хеле маъруфи русии “**ни рыба, ни мясо**”-ро гирем, ки нисбат ба одамони мавқеи мустақкам ва қатъӣ нашошта истифода мешавад. Тоҷикон то имрӯз ин ВФ-ро ба забони русӣ қор мефармоянд, ҳарчанд муодили тоҷикии он “**на дузди бозор, на шайхи мазор**” мавҷуд аст. (17, с.981) Қам қасон медонанд, ки варианти пурраи он “**ни рыба ни мясо, ни кафтан ни ряса**” аст. (7) Қисми дувуми ин ВФ эҳтимол бо сабабҳои зерин ҳазф шуда бошад: сабаби аввал он аст, ки дар қисми дувуми ВФ ҳамон маънои қисми як тқрор шудааст; сабаби дувум, аз афташ, тамоюли ҳамаи забонҳо ба кӯтоҳбаёнӣ мебошад.

Сабаби ихтисор шудани ВФ ё аз он афтодани ин ё он чузъ, эҳтимол, пеш аз ҳама, дар вазнинии талаффуз бошад, зеро ВФ-ро одамоне дар омади гап баро тақвияти ягон фикру мулоҳизаҳошон истифода мебаранд. Сониян, азбаски дар баъзе ВФ, ки аз ду қисм иборатанд, дар қисми дувум мулоҳизаи дар қисми аввал ифода ёфта ё тқрор мешавад ё тақвият меёбад, дар забони зинда ба сабаби қасрати истеъмол як қисми ВФ ҳазф мешавад, зеро қисми аввал ҳамон маъноро медиҳад. Масалан, гирем ВФ “Аҳмади порина”-ро, ки ба маънои “монанди пештара, чи хеле ки буд, ҳамон тавр мондааст, бетағйир” (27, 1,с.52) истифода мешавад. Гунаи аслии ВФ “Аҳмади порина, савдогари Кармина” аст, ки бо мурури замон қисми дуҷуми он ихтисор шудааст¹.

Барои дар бораи таҳфифи ВФ ба ягон ҳулосаи қатъӣ омадан, теъдоди ҳатталимқон бештари чунин воҳидҳои фразеологиро гирд оварда, ба риштаи таҳлил қашидан лозим аст. Дар асоси гуфтаҳои боло дар бобати ВФ “на сих сӯзад, на қабоб” баъзе мулоҳизаҳо баён қардан мумқин аст:

- байти Низомии Ганҷавӣ имқон медиҳад ба ҳулоса оем, ки дар асри XII дар байни халқ аллақай гунаи ихтисоршудаи ВФ-и на сих сӯзад, на қабоб роиқ будааст. Агар чунин намебуд, Низомӣ онро дар қитобаш намеовард;

¹ Гунаи пурраи ин ВФ-ро ба муаллиф қотиби масъули маҷаллаи илмӣ-назариявии “Аҳбори ДДБХСТ” Самеев А. гӯшзад намуда, таъқид қарданд, ки варианти “Аҳмади порина, савдогари Кармина”-ро соли 1967 дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин аз муаллимашон Абдуқаримон Бухоризода шунидаанд.

- ҳамзамон дар нимаи дувуми асри XIII, яъне дар солҳои таълифи “Маснави маънавий” ҳам гунаи муҳаффаф ва ҳам гунаи пурра дар истифода будааст. Ба ибораи дигар дар як давраи муайяни таърихӣ дар забони тоҷикӣ ҳар ду гунаи ин ВФ дар истеъмол қарор доштааст;

- барои муайян кардани дар кадом давраи таърихӣ пайдо шудани гунаи муҳаффафи ВФ – и мавриди таҳлил мероси хаттии асрҳои X-XII ва, махсусан, осори мансурро аз ин нигоҳ бо диққат омӯхтан лозим аст, зеро дар назм истифода бурдани гунаи пурраи ВФ «на сик сӯзад, на кабоб хом монад» мушқилтар аст. Ҳарчанд, байти фавқуззикри Низомӣ собит месозад, ки барои шоири соҳибқитдор ин вазифаи иҷронашаванда нест;

- муайян кардани он, ки гунаи пурраи ВФ-и мавриди назар то кадом аср баъди Румӣ дар истеъмол будааст, ҳамчунин тадқиқи ёдгориҳои манзуми мансури баъди қарни XIII-ро тақозо менамояд.

Рӯйхати ихтисораҳо:

АҲД-Амсол ва ҳиками Алиакбари Деххудо; БҚ-Фарҳанги “Бурҳони қотей”; ҒЛ-Фарҳанги “Ғиёс-ул-луғот”; ЗМТ-зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ; ЛРТ-Луғати русӣ-тоҷикии соли 1985; ЛТР – Луғати тоҷикӣ-русии соли 1946; ЛРТ-Луғати тоҷикӣ-русии соли 1954; ЛД-“Луғатнома”-и Деххудо; ҶРС- Ҷузбекско-русский словарь; ҶТИЛ- Ҷзбек тилининг эзоҳли луғати; ФБС-Фарҳанги бузурги суҳан; ФЗМА-Фарҳанги зарбулмасал, мақол, ва афоризмҳои забони тоҷикӣ; ФЗТ- Фарҳанги забони тоҷикӣ; ФИР- Фарҳанги ибораҳои рехта; ФН – Фарҳанги Низом; ФР-Фарҳанги Рашидӣ; ФРФ- Фарҳанги русӣ-форсии Восканян; ФТЗТ-фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ; ФТР-Фарҳанги тоҷикӣ ба ба русӣ; ФФМ – “Фарҳанги форсӣ”-и Муин; ФҶ- Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ;

Пайнавишт:

1. *Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе.-М.:Международные отношения, 1980.-340 с.*
2. *Замонӣ Қарим. Шарҳи ҷомеи “Маснави маънавий”. Дар ҳафт муҷаллад.- Техрон, 1392.*
3. *Маҷидов Ҳ. Фразеологическая система современного таджикского языка. – Душанбе, 2006.- 406 с.)*
4. *Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷикӣ.- Душанбе, 1982- 102с.*
5. *Руми Джалаладдин Муҳаммад. Поэма о скрытом смысле. В 2-х томах.-М.: Вече, 2013.*
6. *Фурӯзонфар Бадеуззамон. Рӯзгор ва осори Мавлоно. -Душанбе, 2007.-252 с.*
7. (<https://godliterary.ru/articles/2016/08/17/9-izvestnykh-fraz-kotorye-oznachayut-ne-to> (дата обращения: 28.12.21)

Список словарей:

8. *Анварӣ, Ҳасан. Фарҳанги бузурги суҳан.Дар 8 ҷилд. – Техрон: Суҳан, 1381.*
9. *Восканян К.Я. Русско-персидский словарь. – М.: Русский язык, 1986,-830 с.*
10. *Деххудо Алиакбар. Амсолу ҳикам. Дар 4 ҷилд.-Техрон: Амири Кабир, 1364.*
11. *Доюлислом Сайид Муҳаммадалӣ. Фарҳанги Низом. Дар панҷ ҷилд.-Техрон,1364.*
12. *Таджикские пословицы и поговорки. Составители А.Писарчик, С.Тоҷиддинов, М.Ҳомидҷонов. – Сталинобод: Таджикское гос. Из-во, 1960. – 227с.*
13. *Таджикско-русский словарь.Под общей ред. академика Е.Н.Павловского.Т.1- Сталинобод-Тошкент, 1946.-339с.*
14. *Таджикско-русский словарь.Под ред. М.В.Раҳимӣ ва Л.В.Успенской.- М.:Из-во иностранных и национальных словарей, 1954.-780с.*
15. *Муин М.Фарҳанги форсӣ. Дар шаш ҷилд. – Техрон: Амири Кабир, 1375.*

16. Овчинникова И.К., Фуругиян Г.А., Бади Ш.М. *Русско-персидский словарь*. – М.: Советская энциклопедия, 1965.-1092с.
17. *Русско-таджикский словарь*. Под ред. члена-корреспондента АН СССР. М.С.Асимова.- М.: Русский язык. 1985.- 1280с.
18. Садрӣ Афишор Ғуломхусайн ва диг. Фарҳанги форсӣ. Дар се ҷилд.- Техрон: Современная культура, 1388
19. Татавӣ Абдурашид. Фарҳанги Рашидӣ. Бо эҳтимоҷ ва пешгуфтори Акбари Бехдорванд. – Техрон, 1386.-
20. *Узбекско-русский словарь*. – М., 1959.-839с.
21. *Толковый словарь узбекского языка. В 5 томах.*-Тошкент: Гос. научное из-во, 2006.
22. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Зери таҳрири М.Шукуров, А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ. Дар 2 ҷилд.- М.: Советская энциклопедия, 1969.
23. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд.- Душанбе: Бухоро, 2015.
24. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С.Каримов. – Душанбе, 2006.-784с.
25. Фарҳанги форсӣ ба русӣ. Таҳти таҳрири Ю.А.Рубинчик. Дар 2 ҷилд.- М.: Советская энциклопедия, 1970.- Ҷ.1, 799с.; Ҷ.2, 864с.
26. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ. Дар се ҷилд. Ҷ.2.- Душанбе: Ирфон, 1977.-368с.
27. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1963.-952с.; Ҷ.2, Душанбе: Ирфон, 1964.-802с.

Reference Literature:

1. Vlahov S., Florin S. *The Non-Translatable in Translation*. - M.: *International Relations*, 1980.-340 pp.
2. Zamoni Karim. *Full Commentary to "Masnavi Manavi"*. In seven volumes. - Tehran: *The News*, 1392 hijra
3. Madjidov Kh. *Phraseology of Modern Tajik Language*. - Dushanbe, 2006. - 406 pp.
4. Madjidov Kh. *Phraseology of Modern Tajik Language*. - Dushanbe, 1982. - 102 pp.
5. Rumi Djalal ad-Din Mukhammad. *The Poem about the Concealed Sense*. In two volumes. - M.: Veche, 2013
6. Furuzonfar, Badeuzzamon. *The Life and Creation by Mavlono*. – Dushanbe, 2007. – 252 pp.
7. (<https://godliterary.ru/articles/2016/08/17/9-izvestnykh-fraz-kotorye-oznachayut-ne-to>)
(Date of appeal: 28.12.21)

The List of Dictionaries

8. Anvari, Hasan. *The Big Interpretation Dictionary*. In 8 Volumes. – Tehran: Word, 1381 hijra
9. Voskanyan K. Ya. *Russian-Persian Dictionary*. – М.: Russian Language, 1986. – 830 pp.
10. Dehhudo, Aliak. *Proverbs and Sayings*. In 4 Volumes. – Tehran: *The Great Emir*, 1364 hijra
11. Doryulishom Sayid Mukhammadali. *Nizom's Dictionary*. In five volumes. – Tehran, 1364 hijra
12. *Tajik Proverbs and Sayings*. Compilers: A. Pisarchik, S. Tadjiddinov, M. Homidjohnov. – Stalinabad: *Tajik State Publishing-House*. 1960. – 227 pp.
13. *Tajik-Russian Dictionary*. Under the general editorship of academician Ye. N. Pavlovsky. Vol 1. – Stalinabad-Tashkent, 1946. – 339 pp.
14. *Tajik-Russian Dictionary*. Under the editorship of M. V. Rahimi and L. V. Uspenskaya. – М.: *Publishing-House of Foreign and National Dictionaries*, 1954. – 780 pp.

15. Muin M. *Persian Dictionary. In six volumes.* – Tehran: *The Great Emir, 1375 hijra*
16. Ovchinnikova I. K., Furughiyan G. A., Badi Sh. M. *Russian-Persian Dictionary.* – M.: *Soviet Encyclopedia, 1965.* – 1092 pp.
17. *Russian-Tajik Dictionary. Under the editorship of correspondent-member of the USSR AS M.S. Asimov.* – M.: *Russian Language, 1985.* – 1280 pp.
18. Sadri Afshor *Gulomkhusayn et alia. Persian Dictionary. In three volumes.* – Tehran: *Modern Culture, 1388 hijra*
19. Tatavi, Abdurashid. *Rashidi Dictionary. Recension and preface: Akbar Behdorvand.* – Tehran, 1386 hijra
20. *Uzbek-Russian Dictionary.* – M., 1959. – 839 pp.
21. *Interpretation Dictionary of the Uzbek Language. In 5 volumes.* – Tashkent: *State Scientific Publishing-House, 2006*
22. *Tajik Interpretation Dictionary (in Tajik). Under the editorship of M. Shukurov, A. Kapranov, R. Khoshim, N.A. Masumi. In 2 Volumes.* – M.: *Soviet Encyclopedia, 1969*
23. *Tajik Interpretation Dictionary. In two Volumes.* – Dushanbe: *Bukhara, 2015*
24. *Tajik-Russian Dictionary. Under the editorship of D. Saymiddinov, S. D. Kholmatova, S.Karimov.* – Dushanbe, 2006. – 784 pp.
25. *Persian-Russian Dictionary. Under the editorship of Yu. A. Rubinchik. I two volumes.* – M.: *Soviet Encyclopedia, 1970, №1 – 799pp; №2 – 864 pp.*
26. Fozilov M. *The Dictionary of Tajik Proverbs, Sayings and Aphorisms. In three volumes.* – V.2. – Dushanbe: *Cognition, 1977.* – 368 pp.
27. Fozilov M. *The Dictionary of Phraseological Combinations of Modern Tajik Language. In two Volumes.* – V.1. – Dushanbe: *State Publishing-House. 1968.* – 952 pp. – V.2. – Dushanbe: *Cognition, 1967.* – 802 pp.